

“Droschak”

ORGANE

de la Fédération

Révolut. Arménienne.

ԴՐՈՇԱԿ

Adresse :

Rédaction du “Droschak”

GENÈVE (Suisse)

“ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ” ՕՐԳԱՆ

ԿԱՐԱՊԵՏ ԴԱԻԹԵԱՆ

(ԽԱՆ)

1870 — 1896

—o—

Խանասորի անդ կուռում, մենաւոր Արաուլի ստորուտում զէնքը ձեռքին զինւորի մահով ընկաւ Խանը:

Վերին աստիճանի մեզմ եւ զիջող էր ընկերների հետ եւ վրէժինդիր ու անողք թշնամու վերաբերութեամբ, ահա նա Դարոցը չէր, որ պատրաստեց նրան յեղափոխական կեանքի համար, եւ ոչ էլ այնպիսի չրջապատը, որ շատ անգամ մարդուն ակամայ հրաւիրում է այդ ասպարէզը, այլ նրան պատրաստողն եղան իր հայրենիքի լեռներն ու որջերը, որոնք ամէն անգամ խոր էին խոցում նրա սիրտը:

Նա Դաղախեցի էր. Թավուզ գիւղից, որտեղ եւ պայտարութեամբ էր պարապուում:

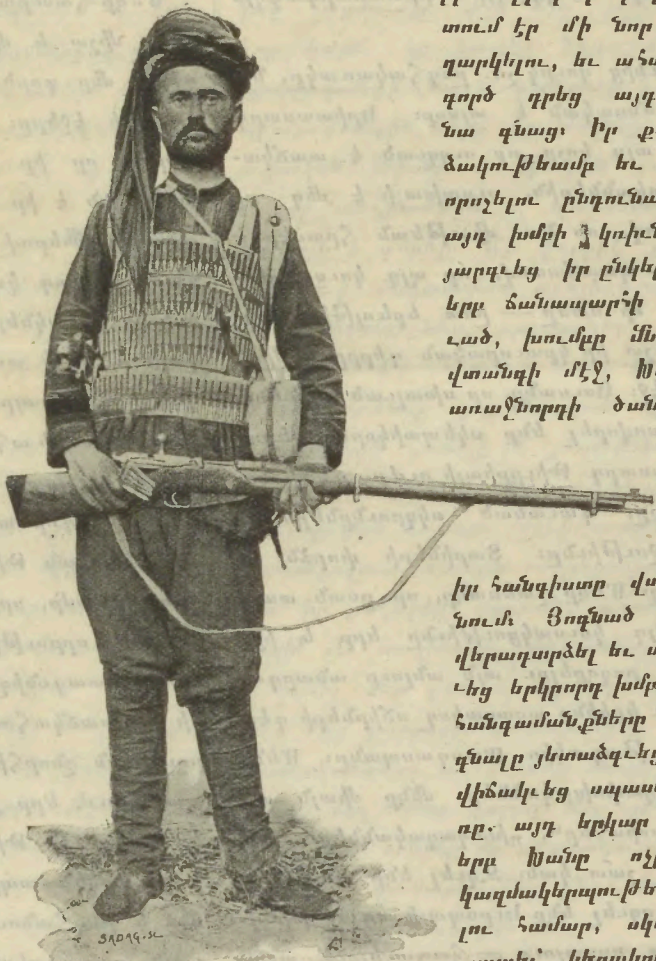
Հեռու տաճկական Հայաստանում կատարւած սարսափները, հարազատ քոյրերի լլկիլը եւ անմեղ մանուկների մորթիլը նա լսում ու իրեն անարգւած էր համարում. ուզում էր թռչել, գնալ այնտեղ, “Հայաստան” եւ տեղն ու տեղը վրէժ առնել այդ ամէնի փոխարէն. բայց ո՞ւր էր այդ Հայաստանը, նա չգիտէր, նա միայնակ էր:

ՍԵ Թ. գարունը նրա համար աւետեաց տարի էր. այդ ժամանակ Դաղախում յայտնեց Դաշնակցութեան անձնէր զաւակներից մէկը. նա կեկ էր մարդիկ հրաւիրելու կուր փրկարար դաշտը: Խանը, որ վաղուց լսել էր դրա մասին, առաջինն եղաւ, որ թողեց մուրճը, հրացանը առաւ ու հետեւեց նրան, թողնելով տանը իր անօգնական ծնողներին, ընդհանուրի սէրը մասնաւորից վեր դասելով: Իզուր էր աշխատում նրա ծերունի հայրը ճանապարհի կէսից նրան յետ դարձնել. նա անընկճելի էր:

Նոյն թւականի ամռան արդէն նա Թ.ումն էր: Դժարութիւնները յաղթահարւած էին. նա իր ուզած երկրի սահմանի վրայ էր: Բայց որովհետեւ մինչեւ ցանկալի րօպէն՝ դեռ բաւական ժամանակ կար, նա

նւիրեց փամփուշտ պատրաստելուն ու այդ համեստ գործով պակաս օգուտ չուեց տեղական կոմիտէտին, որն այդ ժամանակ արագ-արագ յաջորդող գծրազրութիւններից ու նորանոր խտուրթիւններից՝ տարակուսել էր: Խանը պակաս չէր նպաստում եւ փոխադրութեան գործին:

Օգոստոս ամիսն էր արդէն. Վանի կոտորածին յաջորդել էր սոսկալի անորոշութիւն. Դաշնակցութիւնը իր ազգարար խմբից յետոյ պատրաստում էր մի նոր խումբ այգաւեղ ու զարկելու, եւ ահա Խանը ամէն ջանք գործ գրեց այդ խմբին միանալու. նա գնաց իր քաջութեամբ, համարձակութեամբ եւ ճանապարհները հեշտ որոշելու ընդունակութիւնով պսակեց այդ խմբի ձկուրները եւ սիրեց ու յարգեց իր ընկերներից: Վերադարձին երբ ճանապարհի առաջնորդներից զրկւած, խումբը մնացել էր կորստաբեր վտանգի մէջ, Խանն իր վրայ առաւ առաջնորդի ծանր ու պատասխանատու դերը եւ փրկեց ամբողջ խումբը:

ԿԱՐԱՊԵՏ ԴԱԻԹԵԱՆ

(ԽԱՆ)

Քաջի կորովին սահման չկայ. նա իր հանգիստը վտանգների մէջ է որոնում: Յոգնած խումբը դեռ նոր էր վերադարձել եւ ահա Խանը պատրաստեց երկրորդ խմբին մասնակցելու. բայց հանգամանքները փոխեցին եւ խմբի գնալը յետաձգեց: Այնուհետեւ Խանին վիճակեց սպասել մինչեւ եկող ամառը. այդ երկար ժամանակամիջոցում, երբ Խանը ոչինչ չուէր անելու, կազմակերպութեան վրայ չծանրանալու համար, սկսեց արհեստով պարպել՝ կերակրելով իր աշխատանքով չափել իր ընկերներից մի քանիսին:

97 թւի յուլիսի արշաւանքն էր պատրաստում. Խանը անդադար գործում էր, իր հայրուկ ընկերներին վարժութեան տանում, հարկաւոր նիւթեր էր զընում. պատրաստիները բաժանում իր ընկերներին, մի խօսքով, աշխատում էր մեղուի նման. “իմ դարդն էնա՛ս ասում էր նա, ըստեղից մի էն սաղը հասնենք, փթեցինք”. նա ցոյց էր տալիս Արաուլը: Այդ օրն էլ հասաւ, նա յիսնապետի օգնականի

պաշտօնով մասնակցեց արշաւանքին: Կուի տեղում նստուեց թշնամու վրանների մէջ եւ հէնց այնտեղ զո՞հ դնաց, երբ արդէն թշնամու վրանները կրակ էր տուել: Նրա դիակը մենակ չէր, աջ ու ձախ քրդեր էին թափւած:

Քո «վրէժ» մրմնջող ձայնը լսում ենք, անմոռաց ընկեր եւ զալիս ենք քո ետեւից, հանպիստ եղիր...

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԻ ԹԻՒՐԲԻԱՆ

«Մենք կոչ ենք անում մեր բոլոր հայրենակիցներին առանց խտրութեան ցեղի ու կրօնի համախմբուել ու միանալ ընդհանուր թշնամու դէմ», — այս խօսքերն ենք կարդում վերջին թիւ «Օսմանի»-ի մէջ, որի վարիչներն են Երիտասարդ Թիւրքիայի երիտասարդագոյն ներկայացուցիչները:

Միտքը թարմութիւնից զուրկ չէ. ընդհակառակը, նա վերին աստիճանի կենսական է այսօր: Երիտասարդ Թիւրքիայի մի մասի այդ կոչը, որ ուղղւած է տաճկահայտակ յեղափոխականներին, ուրախալի է մեզ ոչ միայն այն պատճառով, որ նա միութեան հրաւեր է կարդում, այլ և այն պատճառով, որ այդ կուսակցութիւնը — գէթ նրա մի մասը — ըստ երևոյթին որոշել է թողնել ընդմիշտ իր կրաւորական դիրքը և մըտնել գործօն շրջանի մէջ: Յուսանք, որ սխալւած չլինենք:

Մենք մինչև օրս սովորել ենք սկեպտիկօրէն վերաբերուել դէպի Երիտասարդ Թիւրքիայի ուժը, դէպի նըրա բռնած ընթացքը, դաւանած սկզբունքներն ու բարենորոգչական լըջութիւնը: Տարիների փորձն էր այդպէս համոզել մեզ: Մենք չտեսանք, որ քսան տարւայ ընթացքում այդ կուսակցութիւնը երբ և իցէ փորձէր գործով բողոքելու այն անլուր անարդարութիւնների և մինչև երկինք ազազակող ոճիրների դէմ, որոնց հեղինակն էր թագակիր Մարդասպանը: Մենք չտեսանք թիւրք յեղափոխականներ, մենք միայն տեսանք թիւրք «ազատամիտներ», «խաղաղականներ». իսկ դրանցից մեզ մօտ էլ շատ կան: Զգուշ ենք անպտուղ յիշատակագիրներից, զգուշ ենք Եւրօպայի առաջ խնդրելուց ու աղերսելուց, ողբալուց ու հառաչելուց, ազատութիւնը մուրացողից քարշուժ ենք մենք. դա և ցնորական է, և ստրկական ու անպատուաբեր:

Այո՛, քսան տարի գոյութիւն — և անպտուղ: Երիտասարդ Թիւրքիայի քարոզած քաղաքականները դժբաղդաբար չկարողացան լայն հող բռնել թիւրք ժողովրդի մէջ և ստեղծել հանրային շարժում: Նրանց ծրագիրն էր ուսուսիական: «Յեղափոխութիւնը վերոնստ պիտի գայ» գոչելով, նրանք մի հսկայական սխալ գործեցին: Նրանք չիմացան, որ պատմութեան մէջ յեղափոխութիւնները երբեք ի վերուստ չեն առաջացել, չեն կատարուել բըռ-

նաւորների յօժար կամքով ու նախաձեռնութեամբ: Նրանք չհասկացան, որ բռնակալութեան մարդասիրութիւնն ու արդարութիւն քարոզել — միևնոյն է թէ հրահանգել քաժուռ, որ նա կանգ առնէ, կամ փոխէ ուղղութիւնը: Արդիւ Համիդի վրայ չազդեցին ոչ նըրանց աղերսագիրները, ոչ պրօկլամացիաները, յորդորներն ու սպառնալիքները: Եւրօպայի վրայ էլ չազդեցին... Եւ քսան տարին անցաւ Երիտասարդ Թիւրքիայի համար դժգոյն ու տարտամ...:

Սակայն այսօր մենք ուրախ ենք յիշատակելու, որ այդ կուսակցութիւնը ամբողջապէս չի յամառում իր նախկին անշարժութեան մէջ, որ նրա միջից բաժանւած են թարմագոյն տարրերը, որոնք աւելի արմատական գաղափարներ են դաւանում և խիզախում են գրկել կարմիր յեղափոխութեան դատը: Այդ պարբերն են, որ մեզ համերաշխութեան հրաւեր են կարդում:

Մենք համերաշխութեան գաղափարին բարեկամ ենք եղել միշտ և միշտ քարոզել ենք. վկայ է մեր ծրագիրը, մեր գործունէութիւնը, վկայ են մեր ութամեայ օրգանի էջերը: Մենք միշտ քարոզել ենք մեր ժողովրդին, որ իր մահացու թշնամին էլլըղղի կառավարութիւնն է իր զօրքերով, վախներով ու փաշաներով, պայմագամներով ու զափոխաներով: Մենք գիտենք, որ մի ժողովուրդ կարող է լինել լաւ բնազդունների տէր, իսկ իր զաւակները, դաստիարակելով վինւորական նողկալի ուժէփմի տակ, կարող են դառնալ վայրագ գազաններ, եղբայրասպաններ: Մենք նոյնիսկ հայկական կոտորածների ահաւոր վայրկեաններին հրատարակել ենք, փաստերի վրայ հիմնւած, որ այդ կոտորածների սատարողն ու գործադրողը եղել է գրեթէ բացառապէս պաշտօնական Թիւրքիան՝ սինըրու ու ծախու խուճանի օգնութեամբ, որը ամէն տեղ կայ դժբաղդաբար և ոչ մի տեղ՝ սրբութիւն չէ, ճանաչում: Եթէ ազգայնական որոշ անտագոնիզմ (հակամարտութիւն) կայ այսօր տաճկի ու տաճկահայի մէջ — դա գլխաւորապէս կառավարութեան շնորհիւ է: Եւ մենք հաւատում ենք, որ ապագայում, երբ քաղաքական հանդուրժելի պայմաններ կը ստեղծւին Թիւրքիայում, երկու ազգութիւնները կը շարունակեն ապրիլ հաշտութեան ու անդորրութեան մէջ և ընդհանուր ջանքերով կը դիմեն դէպի բարձրագոյն քաղաքակրթութիւն: Այդ հաւատքով է Ֆիւրչնչւած մեր կուսակցութեան ծրագիրը: Միևնում ենք, մենք երբեք չենք զլացել հնարաւորին չափ համերաշխութեան պրօպագանդն անել Տաճկահայաստանի տարբեր ազգութիւնների մէջ, և փոյթ չէ, թէ Երիտասարդ Թիւրքիայի զառամեալ ներկայացուցիչներից ոմանք, որ բնաւ ծանօթ չեն մեր գործունէութեան, ինքսնուացիաներ են լարում մեր դէմ, հայ կօմիտէներին «թիւրքական գիւղերը կործանողներ» ցոյց տալով... ամբողջ Եւրօպայի առաջ և հայ յեղափոխականների երեսին «անջատական» (séparatiste) խօսքը շարտելով:

«Օսմանլիկ» հրաւեր է կարդում մեզ. մենք սիրով ընդունում ենք այդ հրաւերը, ինչպէս որ սիրով կընդունենք ընդհանրապէս համերաշխ գործակցութեան ամէն մի առաջարկ, որ կը բղխէ անկեղծ, անկաշառ ու գործօն յեղափոխական կազմակերպութիւններից: Պարոններ, դուք անտարակոյս, անդրակերպ կերպով վճռել էք թողնել հին զառանցանքները, չափաւորութիւն, դանդաղ առաջադիմութիւն, էւօլիցիա և այլն տարտամ բառերը, որոնցով ձեր պառաւագոյն եղբայրներն են խմորած: Մեր, հայերիս մէջ էլ կան ծակ փիլիսոփաներ, որոնք իրենց «էւօլիցիոնիստ» են անւանում և փախչում են յեղափոխութիւնից: Բայց էւօլիցիան մի անեղբ հասկացողութիւն է, որ ամէն մէկը, նոյնիսկ անսանձ բռնակալը, քաղաքական և այլ ծրագիրներ կազմելիս, կարող է շահագործել իր օգտի համար: Դուք քաջ գիտէք, որ բնութեան մէջ անգամ էւօլիցիայի յամր ընթացքը մերթ ընդ մերթ ընդմիջւում է երկրաշարժի, հրաբուխների կատաղի ժայթքումներով, որոնք, անշուշտ, նոյն էւօլիցիայի որոշ վայրկեաններն են միայն. այդպէս է նաև մարդկային պատմութեան մէջ. դուք գիտէք, որ գաղափարը անողորմ է, որ նա առանց մարդկային արիւնի չի յաղթանակում: Նայեցէք պատմութեան: Դուք կը տեսնէք, որ եղել է մի ժամանակ Երիտասարդ Փրանսիա, ապա Երիտասարդ Գերմանիա, Իտալիա և այլն, որոնք ամենքն էլ բռնակալութեան դէմ ապստամբելով գաղափարի հետ միասին սուր են գործ դրել արիւնագոյն դրօշն են ծածանեցրել: Դուք տեսնում էք և Երիտասարդ Հայաստանը, որ տնտեսական ու քաղաքական զարհուրելի պայմաններից մղւած, պատմական վայրկեանին յարմարելով, ձգտում է յեղափոխական մաքառման միջոցով խորտակել իր մահաբեր շղթանները: Դուք տեսնում էք այդ Երիտասարդ Հայաստանը, թափանցւած համամարդկային գաղափարներով և բաւականաչափ մարդւած անձնւորութեան ու կենքի դպրոցի մէջ, մտել է իրական ճանապարհը, որ սրի ու արիւնի ճանապարհն է, և, մարտնչելով արտաքին ու ներքին թշնամիների դէմ, կրօնի ու խաւարապաշտ հոգեւորականութեան դէմ, ազգային սրբագործւած նախապաշարմունքների ու անհնազանդութիւնների դէմ, անզուսպ սլանում է դէպի ազատութեան նւաճումը և քարշում է իր հետ հայ ժողովրդային ընդհանրութիւնը դէպի յեղափոխական մարտադաշտը: Սթափեցրէք դուք ևս ձեր հարազատ ժողովուրդին, որի ցաւերն ու դառնութիւնները ինքներդ լաւ կըմբռնէք: Նա էլ տանջւում է, այդ անբաղդ ժողովուրդը, նա էլ հեծկլտում ու ան է քաշում... Ստորոկ, որ ուրիշ, այլադաւան ստրուկների պէս ինքն էլ մշտապէս ծռել է պարանոցը արիւնակից բռնաւորների ու հարստահարիչների առաջ: Նրա տանջանքը խուլ մորմոք է միայն ծնեցնում, և, թերևս ապագայ ահարկու, փոթորիկների կայծեր... փռեցէք այդ կայ-

ծերը, հրդեհեցէք: Տաճկութիւնը, ինչպէս առհասարակ կուտուրապէս ստոր կանգնած ամէն մի հասարակութիւն, էպպէս նորատեսակ է: Դժբաղդարար ձեր հոգեւորականութիւնն էլ Ղուրանի անունով աւելի ևս արմատացնում ու նւիրագործում է նորատեսակութեան երեւոյթը (misonéisme): Դուրս բերէք ժողովուրդին այդ մեռելական անշարժութիւնից, հրեցէք նրան դէպի գործօն կռիւ ընդդէմ իր կառավարութեան, դէպի զինւած ու կազմակերպւած կռիւ: Բացատրեցէք նրան տիրող այլանդակութիւնների իսկական պատճառները, որոնք, անշուշտ, միմիայն մի Աբդուլ Համիդի կամ իր շրջապատի քմահաճոյքների մէջ չեն թագնւած. լուսւորեցէք նրան մեր ծրագրի ու ձգտումների նկատմամբ, արծարծեցէք մեզ նման փոխադարձ համերաշխութեան գաղափարը. անհասական բողոքներին, որոնք ձայն բառառոյ են մնում, թող հետևէ խմբական շարժումը. իսկ այդ այն ժամանակ կը լինի երբ կարճ կը կապէք ծով, անպտուղ գաղափարի պրօպագանդի հետ և կ'անցնէք կ'ենդանի գործի պրօպագանդին, երբ կը թողնէք թղթային ապարդիւն ուժակոծութիւնը և իրական ուժերով կը զինւէք: Խօսքը անհրաժեշտ է, պարոններ, բայց անհրաժեշտագոյն է գործը: Մի փոքրիկ քայլ գործնականի մէջ անհամեմատ աւելի արժէք ունի, քան տասնեակ ծրագիրներ, բրօշուրներ ու պրօկլամացիաներ: Գործի պրօպագանդը թող չսարսափեցնէ ձեզ և մի վարանէք զառանցական ֆրագների առաջ, թէ «Եւրօպային հաճելի չէ յեղափոխութիւնը, թէ նա հակառակ է գործով պրօպագանդին»: Եւրօպան բուրժուազական է. այդ բուրժուազիան երբեմն ինքն էր ջատագովում ուժերն ու յեղափոխութիւնը; իսկ այսօր, նա իր շահերից դրդւած, դատապարտում է այն... փոյթ չէ. սուլթանը, պարոններ, անողորմ հալածանք է սկսել ձեր դէմ և մեր դէմ. չընկճիք, սուտարացրէք ձեր շարքերը, գումարեցէք բոլոր անկեղծ յեղափոխականները և... ձեռք ձեռքի տանք: Թող, որ թէօրիպի մէջ մենք կարող ենք լինել տարբեր իրարից, բայց մենք ունինք մի ընդհանուր և մահացու թշնամի որի դէմ կը մարտնչենք ընդհանուր ուժերով. դա Աբդուլ Համիդի ուժերն է:

Ն Ա Մ Ա Կ Խ Ա Ր Բ Ե Ր Գ Ե Ն

19/31 մարտ 98

Գարունը կը բացւի ու տաքուկ արևուն ծիծաղ շոգերով սև առիթի տակէն դուրս կուգանք ծիծեռնակի, թռչուններու ձուռողիւնը լսելու. հայ երկրագործը՝ բրդէզին ու միջատին առաջին ճպտութեն առաջ, բանրոյ սը դեռ իր գլուխը հողին տակէն դուրս չհանած, դաշ-

տին վրայ կերևի իր արօրովը ու տենդոտ աշխուժով գարնան ցանքը կընէ. իբր թէ վաղւան հունձքը իբր պիտի ըլլար ու պատրաստած հացը ինքը պիտի ուտէր: Ակամայ ափսոս մը կը թռի մարդուն բերնէն. հայ մը շակը շատ լաւ գիտէ թէ ոչխարին մեծցուցած գառնուկը գայլը կուտէ, հաւուն ձագուկը՝ ուրուրը կը յափշտակէ, սակայն ի՛նչ ճար, աշխատութիւնը օրհնեալ է հայ աշխատաւորին համար. հոգ չէ թէ անոր վաստակը օտարին պիղծ շրթները խլեն ու յետոյ ինքը ձեռքը երկնցնէ օտարին:

Գարնան նաւակատիքին, ու գիւղացուն երգիքին վերայ արևուն ճառագայթին հետ, յոյսի աղօտ այլ դառն նշոյլ մընալ խաղաց. առունները ազատուած սառերու կաշկանդներէն, արևկող տեղեր, հոս հոն, ջրի մամուռներ, առևիկարոս ու թրթնջուկ դաշտեցիին կարօտ հացին պատառը կը լեցնեն. թափած հազարաւոր նպաստի ոսկիները բանի մը չեն ծառայիր, երբ հալալ վաստակը տուն չի գար ու տուն չի շիներ: Աղջ մնան գեղացուն եզն ու դոմէշը, բահն ու բրիչը: Սակայն անսիրտ դեկառավարութեան բերանը չորնար: Գաշտաբնակ գեղերէն շիտակ անցիր, ու հատիկ հատիկ հանդպած տուններէն ներս երկնցուր գլուխդ, աղքատութիւն, աղքատութիւն, աղքատութիւն: Ամբողջ կեանքեր դաշտի խոտին ու ցամաք հացին երեսը կը դողան:

Աս ալ կեանք է, է... Միայն նիւթական զոհանքն ու կարօտն ըլլար. բարոյական կսկիծները հապա՛...

Պէկեր ու պէկերու լակոտներ կատրած գազաններու վոհմակի պէս դիւղական հասարակութիւններու մէջ քարշ ինկած են: Հայ կոյսերու պատուոյ հաշիւները պահանջէր... Հաճի Պէկօնէն և իր փիճերէն: Զինուոր, օստիկան աստծուն օրը գեղացիին տունէն պակաս չեն, ո՛ւր մնաց համիտական բարենորոգութիւնները. իրերու ահուելի վիճակը իր զէնիթը հասած է. հայուն տարւան պաշարը ուտելէն, խմելէն և ձիերնին ալ կշտացներէն ետքը, կը ծեծեն ու կը խոշտանգեն ալ անօթի, թշառ ժողովորդէն դրամ, անվերջ ծայրը ճօթը չհատած հարկ պահանջելով: Այս պահուս 13 տարւան յետնորդ տուրք կը ժողվեն դաշտէն: Ո՛վ մեծդ սուլթան, խաբեբայ դիւանագէտներուն առջև որբան ծիծաղելի են ձեր կատակախաղերը, հայուն երեք տարւայ տուրք շնորհեցիր, է, և 13 տարւան տուրք կը պահանջես: Քսան տարւան թագաւորութիւնդ չէ սորվեցուցեր, կայսերական վեհափառութեանդ, այն բարեխղճութիւնն ու բարոյական արժանապատուութիւնը որ վեհապետները պէտք է զգան իրենց հպատակներուն, նկատմամբ: Արդեօք, դ՛ուք ալ Ատտիլայի ներշնչումը ունեցաք և ձեր հոգիին խորէն ըսիք՝ «ես ալ պատուհաս մը պիտի ըլլամ աշխարհի»:

Դրութիւնն այսօր այնքան անտանելի կը դառնայ, որ հեզ ու հաւատարիմ թիւրք ժողովուրդն իսկ, կացութեան վրայ անդրադառնալ կը սկսի: Բողոքներ Խարբերդէն, բողոքներ Եօզղատէն, Մալաթիայէն ու այս ամէնը ուղղած, անբարոյական կառավարութեան մը և իր բեժիմին դէմ: Իրողութիւն մըն է թէ փտութիւնը արմատէն, շատ խորէն սկսած է:

Խարբերդ, ժամ մը հեռաւորութիւնով, երկու մասի բաժնուած ըլլալով, հին քաղաքը լեռան վրայ և նորը՝ Մէզիրէ անունով դաշտին մէջ կը գտնուի, ուր կը գրտնւին կուսակալն ու զօրանոցը: Խանութի, ստացածքի

մեծագոյն մասը հին քաղքին մէջ թիւրքերու սեփականութիւնն եղած է: Զարդի թւականէն ետքը, երբ հայ վաճառականն ու դրամատէրը Մէզիրէ քաղքեցան, և առևտուրի՝ մղումը իրենց հետ տարին, թիւրքերը դառն հիասթափում մը և իրենց գործած աւերին գիտակցութիւնն ունեցան — յստակօրէն տեսան թէ իրենց ձեռքով տուներնին քանդած էին: Գարտկած խանութները, ահագին անկում կրեցին, այնպէս որ կալածատէր, ու հասութեան թիւրք հասարակութեան մեծամասնութիւնը, սոսկում և զժկամակութիւն մը զգաց իր գոյութեան աղբիւրը ցամքած տեսնելով: Փաթտոցներու ու ոչլոտ խրգաններու տակէն իր աւուրի խընդիր մը գուրս ժայթքեց, յուզում մը՝ որ երթալով մեծցաւ: Քաղքի թիւրքին հոգն է որ կուսակալանիստ Մէզիրէէն հեռու ինկած քաղքին մէջ գայ մագճուկութիւն հասաատի, որով թիւրք սեփականութիւնները առևտուրի բերումով գին գտնեն նորէն: Կառավարութիւնը իր ծակ գանձարանին վրայ նայելով սկիզբէն ի վեր միշտ ժխտող միշտ մերժող եղած է: Յիսուն օսկի դրամ գնաց Պօլիս հեռագրի համար, բայց վերէն ոչ մէկ պատասխան տրեցաւ: Պահանջող մասին ուժ կուտար տեղիս խատին որ հէնց ճիշդ այսօր հասած հեռագրով պաշտօնանկ եղաւ: Կիմանանք թէ, թիւրք հասարակութիւնը, իր նպատակին հասած չըլլալուն, գիշերանց Մէզիրէի վրայ յարձակիլ կը ծրագրէ եղեր. ջարդել հրդեհելէ յետոյ, քաղքի հայ հարուստներէն ալ բռնի որոշած գումարներ առնել ու գայմագամութիւնը զօրով վեր հանել: Յայտնի չէ ինչու չգործադրւիր այդ խորհուրդը: Ատանգն անցած չէ դեռ, վայրկեանէ վայրկեան կրնայ պայթիլ: Իսկ թէ գայմագամութիւնը որքան օգտակար պիտի ըլլայ քաղքիին, թիւրքին համար այդ ամէն տարակոյսէ վեր է:

Գալով հայուն, բնական է որ հայը միշտ վնասով դուրս պիտի ելնէ: Կառավարութիւնը կազմողները պիտի ըլլան այլևս սօֆթաները ու հօճաները և կառավարական պաշտօնատունը պիտի փոխադրուի նեխած հիւճրէն երը, ուր խեղճուկ հայը շատ աւելի թանկ ողջակէզն երով պիտի երթայ Պէկ Օղլի կամ Հաճի Մուհամետ էֆէնտի քուրմերէն կողկողանքով միշտ իր պատգամն առնելու:

Առևտուր, վաճառականութիւն հոգեվարքի մէջ են, եթէ ոչ մեռած: Իսլամին ու քրիստոնէին մէջև վստահութիւն հաստատել անկարելի է: Գողութիւնը ամէն ատենէ աւելի շատցած. խենդութիւն ու մարդասպանութիւնը յաճախագէպ:

Փոթորիկ մընէ որ կանցնի, հաշիւը ետքէն յայտնի կըլլայ:

Ն Ա Մ Ա Կ Բ Ա Լ Ո Ւ Է Ն

Բալուն ունի 40 հայ գիւղեր, որոնք պէյերու և աղաներու ձեռքով կը կառավարուին, որոնց նշանաւորներն են այժմ՝ Նէճիպ և Շէրիֆ պէյեր իրենց լակոտներով: Երկուքն ալ հայ գիւղացիին արիւն քրտինքը ծծելով կապրին: Կառավարութիւնը իրենց ափին մէջ

ըլլալով անվախ ու աներես ամէն բարբարոսութիւն ու խժոճութիւն կը գործեն: Երբեմն շունուկատու են իրարու հետ — թէև զոհը միշտ հայն է — սակայն ներկայ պարագային ձեռքձեռքի աւաճ, համերաշխօրէն կը ճնշեն և կը չարչրկեն տնտեսապէս քայքայուած ժողովուրդը, անլուր և վայրագ միջոցներով կը սրբապղծեն, ու ոտնակոխ կրնեն անոր ամէնէն բարոյական դժգոհմը ու արժանապատուութիւնը: Վայ անոր որ ճիկ մը հանէ, բերան բանալու չեն թողոր, կամ սուրը պատրաստ է քեզի համար կամ հոտած բանտերու փոսը, ուր թաց ու մգլած գետնին վրայ տարիներով պէտք է ճգնէ թշուառ զօհը:

«Արդարութեան խալիֆային» բարեսիրութեան ու բարեգործութեան հզօր ապացոյցներն են ասոնք...

Պէտքեր ու աղաներ — ո՞ր թուրքը կամ քիւրդը պէ՛ս կամ աղա չէ — դեռ չեն կշտացած հազարաւոր անմեղներու արիւնով. ահաանին հայու մտի համ անցաւ, ալ անհնար է այդ բորենիներու բերանը կապ դնել իրենց ոճրագործութիւնները «քաջագործութեան» համբաւը կը վայելեն արդէն: Առավարութիւնը — այդ եղեւնագործներու վոճմակը — աչք կը խփէ եղածներուն և գաւառին չորս կողմերը սուտ խուզարկութիւններ ու հետազոտութիւններ ընելով աջալուրջ երևնալու աչքկապութիւնը կը խաղայ:

Մէկ երկու օր ետքը կը տեսնես քանի մը անմեղ հայեր ձերբակալուած են... այդ ոճրագործութիւններուն իրը հեղինակ կամ մեղսակից...

Երբ գայլն է գատաւորը... Հէգ ժողովուրդը անշարժ կալածներէն զատ հաղարաւոր զօհերու հետ մէկտեղ ունեցածը չունեցածը կորսնցնելով, մօրէմերկ մնաց: Բայց որովհետև տեղացի քրդեր ու թիւրքեր ֆրսանդ կը սեպեն սուլթանին իրենց շնորհած հայերուն արիւնը քամելու լիազօր հրամանը, հիմակ սկսած են բռնի և չար միջոցներով անոնց անշարժ կալածներն ալ խլել: Խեղճ հայը ատոր ալ կը համակերպի գլխիկոր, մահաւան սարսուռէն խուսափելու համար, չմտաբերելով սակայն թէ ուշ կամ կանուխ այդ վայրերը պիտի կըլանեն իր խոնջ ու բազմաչարչար մարմինը:

Վ Լ Ա Տ Ս Պ Օ Ն

Դարերու մէջէն ճղելով Պօսիւէի որոտուն արձագանքն է կարծես որ կը հասնի հէգ մարդկութեան ականջին, Ալատսոսը կը մեռնի... Ալատսոսը մեռաւ...

Այդ ոչ անապատերի գուժին առջև աշխարհ յուզւեցաւ: «Աշխարհի մեծ քաղաքացի»-ին մահը կսկծացին տնանկէն մինչև թագակիրները, որոնք կերևի թէ գիտեն գնահատել լաւ բանը, բայց անընդունակ են գործադրելու:

Կարօտ ու բոլոր ազգութիւնները, մանաւանդ մարդկային ազատութեան սկզբունքը, կորսնցուցին իրենց ամենէն անշահախնդիր ու անվեհեր ակոյտանը. և իսկ պարագային երբ ազգերու շահախնդիր ոսոխութիւնը թև առած, ֆուզգողի մատնած է մեր չարաբախդ ու

ցաւագար մոլորակը: Քաղաքական սպառնացող ծանրաչափը, դէսուդէն փոթորկիկներ, խուլ շնկոցներ, ահարկու հեռապատկերի մը զգայախարութիւնը կուտան մեզի: Խլրտում մը, մոլեգին գործութիւն մը կը տիրէ արիւնահեղ հարսնիքի մը պատրաստութեան համար. որուն խելայեղ թափին քով խաղաղութեան, արդարութեան ու համերաշխութեան աղաղակները հովին բերանը կերթան:

Երկու պետութիւններ, մէկը վերջալուսին նայող, միւսը արշալուսին, արիւնը գլուխին ցատկած, կը մենամարտին Ատլանտեանի երկու եզերքէն, մէկը իր հպատակները սպաննելու արդար իրաւունքին վրայ պնդելով միւսը իբր թէ մարդասիրութեան սիրուն համար: Ավկէանը կարմրի թերևս, բայց պիտի չկրնայ մարել անոնց թէ՛ք կրքերը որոնք յունական հուրի պէս միշտ պիտի բռնկին...

Եւրօպայի ամուլ ու մաշլ խաղաղութիւնը հոսածաղիկ մընէ, որ փու ընելով մը կը ցրցքնւի: Քիչտօր են դեռ պատնէշին ետևը որոնք արդարութեան դրօշակին տակ կը մարտնչին, երբ անոնք գոռան, իրաւ է, կը սասանեցնեն գահերը, բայց անպայ ուժը դեռ կը յաղթահարէ. իր երկաթէ կրունկներուն տակ կոխկոտելով իրաւունքի սրբազան սկզբունքը:

Ալատսոսը իրաւունքի ու արդարութեան պատնէշին անվկանդ մաքառողներէն էր: Մեռաւ: Ո՞վ պիտի ճառէ ժողովուրդներու դատին համար, ո՞ր ձայն աւելի հզօր, աւելի լսելի պիտի ըլլայ տկարին ու հայածականին պաշտպանութեան համար: Իր մարդասէր բազուկներով կը գրկէր վերջալոյսը ու արշալոյսը: Ալ սրբեցաւ իր գթօտ ձայնը, ու իր դագաղին ընկերացող տիեզերական համակրանքը, սրտարցունքը ցոյց կուտայ ընկերային խաղաղութեան պապակը:

Ալատսոս, գրեթէ լման դար մը ճամբորդեց կեանքի մէջէն. իր քաղաքական ու ընկերական գաւանթները վերջի պահուն միւսնոյն գծին վրայ կը մէկտեղէին: Կը քարոզէր ընկերային հաստատութիւններու վերանորոգում, ազգերու և մարդկային ազատութեան անբռնաբարելիութիւն: Ըոգեպիւնդ կը վազէր բնաշրջութեան դանդաղ ուղիին վրայէն: Խորապէս համոզուած էր թէ ազատութիւնը անմահ է, ան է որ կեանքի կենսականութիւնը կը ծլեցնէ ու կը ծաղկեցնէ. ան է որ տիեզերքին հոգի կուտայ: Ըստ չըններ, վայը կուտար երկու կայսրերու (Յար ու Քայզր) որոնք «աշխարհ սարսափի մէջ կը պահեն և կարգիլեն անոր ազատ զարգանալուն»:

Եւ իրաւ, դարուս վեհապետները, հոռուայեցի կայսրերուն պէս իրենց կուրծքին վրայ Մեղուսայի գլուխ մը դրած են...

Կրօնի ջերմ հաւատացող, այլ միանգամայն ընկերային բացարձակ յառաջդիմութեան նախանձայոյց, իր ընկերային իտէալը հասնելով մինչև հանրապետութեան դռնակներով բացուած սահմանները... Չէր կուէր ապագայի դէմ, իր արօրը աստուղին լծած կը քալէր, զի հասկցած էր թէ մարդկութիւնը դէպք լոյս, դէպի կատարելութիւն կը ձգտի: Կը սիրէր մեծ համայնքը, բնութեան մեծ ժառանգորդը. պետական կազմակերպութիւններուն վրայ դեղև ու անյոյս — թերևս արհամարհոտ — նայուածք մը կը նետէր միայն: Մեծ ծերունիին համար ապագայի ֆողովուրդն էր, որ

չէն կը պահէ աշխարհը և տիեզերական հոգին կը խորհրդանիշէ: Չուզեց խարխիս նետել յաւիտենական յառաջխաղացութեան մէջ միշտ քալել, քալել... Հեռուն, դէպի միշտ լաւագոյն, միշտ լայն հորիզոններ...

Ամէն անիրաւութեան ու անօրէնութեան դէմ բողոք մը, կշտամբանք մը ունէր. չէր սիրեր որ բնութեան ազատ արևը, սև ցամօքը, մարդկութեան ո և է կտորին վրայ: Քաղաքական մեծ տագնապներու ատեն, վարանոտ եղաւ, երբ մարդկային իրաւունքները բռնաբարելու հարկին մէջ կը գտնուէր: Մարդասիրութիւնը և դիւանագիտական կեղծիքը, ընդհարումներ կունենային անոր սրտին մէջ. բայց Արմիզդը յաղթանակեց վերջապէս...

Ալպիօնի մառախուղներուն մէջէն, թունդ կելէր երբ ազգերու տառապանքը կը լսէր: Իր ժողովրդականութիւնը գործածեց տկարին պաշտպանութեան համար. իտէալի սաւառնումով ատելութեան աշխարհին մէջ սիրոյ համեմը կը ջանար ցանել, խաչելութեան ճամբէն ետ դարձնելով հասարակութիւնը որ վաստակաբէ կը տքար: քրտնոտ ճակատով, գծնէ ու խօլոր աչքերով:

Իբր քաղաքական մարդ միջազգային յարաբերութեան մէջ ունեցաւ սրտի-հակառակ շեղումներ: Կը մեղադրեն զինքը կարգ մը անիրաւ անտարբերութիւններու մէջ. մանաւանդ իբր թէ չափազանց ձկուն, յեղ-յեղուկ, թուշտուն ու անվճռական նկարագրի տէր էր: Արտաքին քաղաքականութեան մէջ յանդգնութիւնը կը պակէր իրեն, որ չէր կրնար զօրել հանգամանքները. վերջապէս կը քննադատեն զինքը որ իր թուլութիւնով ձգեց Պիլմարքը որ առաջ անցնի:

Թերևս իր ընկերական լայն հայեացքները պետական նենգութեան անընդունակ կընէին զայն:

Յեղափոխական մըն էր ինքը:

Եւ միակ պետական անձնաւորութիւնն եղած է որ ջանադիր եղած է քաղաքականութիւնը սրտի ու զգացումի հովանաւորութեան տակ դնել երբ Պիլմարք սուի-նին ծայրը պլորած էր:

Մեծ ծերունին եղաւ բարի, վեհ ու ազնիւ: «Հոյակապ մէկուսացող» մը չէր. մարդկային բարօրութեան համար մտածող մահկանացուներէն էր. թերևս եթէ իրեն յանձնէր աշխարհը քառորդ դարու մէջ կերպարանափոխ ընէր: Չեղաւ այն կծու ու կարծր անգլիացի պետական մարդիկներէն որոնց համար, իրաւօրէն կըսէր Կորտոն փաշան՝ «Մենք (անգլիացիք) պարկեշտ ազգ ենք, բայց մեր դիւանագետները նենգամիտ ու պաշտօնապէս ոչ պարկեշտ»:

Կլատտոն իր ձիգ գոյութեան մէջ մաքառեցաւ դատակարգային յաւակնութեան դէմ, և լորտերու խորհրդարանին, որուն կարեւոր — եթէ ոչ մահացու — կըռուփը տուաւ: Պապի յաւակնութիւնները խարազանեց ամբողջ պապական գերիշխանութիւնը իր ստեղծած սիլ-լապիւսին (մոլորութիւններու ցանկ) մէջ խօթելով:

Մինչև վերջ մնաց պարզ քաղքցի և honest fellow: Ամէնքը կը հիանան իր վրայ, կըսէ օրագրող մը, բայց, կզգուշանան իրեն հետեւէ: Բրիտանական միացող կղզիին մէջէն քաղաքական իտէալի ասպետը հեռուն կը նայէր, և սոթիվէրով կը ծերանար. «Պետական մարդ մը կըսէր, ստիպւած է իր դարու գաղափարական շարժման հետեւիլ»:

Կլատտոն մարդկութեան կոչումին հավապատասխան

դիրք մը կը բռնէր կարելի եղածին չափ:

Իր մահը հանրային աղէտ մ'եղաւ, ինչպէս շատ մը թագ ու պսակ շալկողներու գոյութիւնը:

Արքան ասպարէզ կառնէր կեանքի մէջ այնքան աշխարհայեցողութիւնը կը լայնար: Չեռք երկնցուց Իրլանտայի, որ քաղաքակիրթ Անգլիոյ կշտին վրայ խոց մըն էր: Սովը, անարդարութիւնը մարտիրոսներու դաշտի մը վերածած էին վաղեմի սուրբերու կղզին: Դրժ-բախդ Իրլանտան, ոչ իր ճերմակ մանչերու, ոչ լուսնկաւորներու (moon-lighters) ահաբեկութիւններով, ոչ Ֆէնիքսի ընկերով կամ պարբերական ապստամբութիւններով, չկրցաւ խուսափիլ բարեպաշտ Անգլիոյ անխղճութենէն, և իր վիճակը միշտ կապած մնաց փտած գետնախնձորի թափուքին...

Բարնէլ խորհրդարանին մէջ հազիւ իր խափանարար վարպետ ռազմութիւնով յաջողեցաւ հոգևաբք Իրլանտան նկատի առնել տար: Բայց իր գայթակղոտ վերջաւորութիւնով սպաննեց իր ճարպիկ ծրագիրը: Կլատտոն Անգլիոյ համբաւին նախանձախնդիր, իր բոլոր կորովով յուզեց Իրլանտայի խնդիրը, որ իր կեանքի փայլուն հատուածը կը կազմէ, և 1886-ին, առաջարկեց որ Իրլանտային ինքնօրինութիւն տրուի: Իրլանտայի ծրագիրը, Կլատտոնի տարպեան ժայռը եղաւ թերևս: Սակայն մեծ ծերունին ձիգերը, սրտհասնումները, անպտուղ չմնացին: Պահպանողական հակամարտ կուսակցութիւնը, վերջապէս քանի մը ամիս առաջ, Իրլանտայի պահանջներուն մասամբ գոհացում տալու ծրագիր մը մշակեց:

Մահամերձ ծերունին, վերջի րօպէին Իրլանտայի իր բարեկամներուն կը գրէր՝ թէ յաղթութիւնը կը շահին եթէ միացած մնան:

* * *

Կլատտոն Թիւրքիոյ անողոր թշնամին էր: Ոմանք կարծեցին թէ կրօնական աննեղող ոգիէ մը թելադրուած էր մեծ ծերունին: Բայց, ազատական նախարարապետը, կը յայտարարէր թէ ինք իսլամութեան դէմ զինուած չէ, այլ թիւրք ցեղին դէմ, որուն հինգ դարու կենսագրութիւնը սփոփիչ ապացոյց մը չէր տար մարդը ըլլալու Գիտէր քակել, բայց ոչ շինել:

Կլատտոն պատմական ճշմարտութեան վրայ հիմնելով Թիւրքիոյ նկատմամբ կործանարար վարդապետութեան մը յանգած էր: Թէև, վերջերը, քիչ շատ իր կարծիքը բարեփոխեց, երբ նշմարեց թէ Թիւրքիոյ մէջ կան եղբր տարբեր որոնք կը ձգնին որպէսզի թիւրքը կոխած տեղը մինակ աւերակ չցանէ:

Անշուշտ Թիւրքիան, գոնէ վերջին տասնեակ տարիներուն մէջ, կարող էր իր աղտը մաքրել. ընդհակառակը, ինչպէս կըսեն, քանի երեսը թքին՝ անձրև կուգայ ըսաւ: Կարծես կորստաբեր անողոր բնազդ մը կուրորէն և վայրագորէն ոչնչութեան կշտին մէջ կը քշէ զինքը:

Պուկարիոյ կոտորածներուն ատեն — Միդհատի ազատ վարչութեան օրով — Մեծ ծերունին թէ գրեով և թէ բորբոքուն ճառերով հանրային կարծիքը գըր՝ գոեց և առաջարկեց խորհրդարանին որ «Թիւրքիան Անգլիոյ բարոյական ու նիւթական պաշտպանութենէն զրկուի»: Մինչդեռ Պիլմարքի յաջեստէր մոլթերով վեր

բռնել զանի. . . տեսակ մը խրտուիլակ զոր կը փափաքէր գոնէ կայնուկ քնացնել: . .

Մտքով աշխոյժ, բայց մօտ դարու մը ծանրութեան տակ ֆիզիքապէս յոգնած ու ընկճած, քաղաքական ասպարէզէն վերջնապէս քաշւեցաւ, անճարակ ու տարտամ Ռօզպէրիին յանձնելով ազատական դաշլիճը:

Հավարտընի կեանքի մեկուսացման մէջ մեծ մարդասէրը անտառին մէջ ծառեր կտրտելով կանցնէր իր օրերը. միայն թէ Մօլիէրին փայտահարին հակառակ կեանքը կը հետապնդէր. . . ինչպէս մանուկները թիթեռնիկները: Այդ բնապաշտ կեանքը իրեն թելադրեց, սա սիրուն և սրամիտ առածը. «պէտք է, կըսէր, ջարդել ծառերը անտառը ապրեցնելու համար»: Թերևս ծերունի փայտահարը իբր խորհրդանշան կուզէր գործածել իր տապալը. . .

Երբ սուլթան Համիտ պուլկարական ջարդերէն համ առած, նոյն ծրագիրը աւելի դիւային կերպով կը գործադրէր ամբողջ հայութեան վրայ, երբ մէկ քանի թագապետներու դաւաճան մեղսակցութիւնով, փատիշահը կը ջանար իր աստաժէտ մարմինը հոգեորել հայերու արիւնին մէջ, անխոնջ ծերունին 96 սեպ. ամսուն խօսեցաւ այն հռչակաւոր ճառը, որ գրողեց Անգլիան և կանկրտաց Եւրօպայի վրայ: Օսմ. արիւնուշտ խալիֆային «Մեծ Մարդասպանը» գոչեց ահաւոր ծերունին, և հովը ծաւալեց այդ չարաշուք անունը աշխարհի չորս ծայրերը և պատմութեան էջերուն մէջ:

Վլատստոնի կարապին երգն եղաւ մարդասիրական այդ ճառը:

Իրաւ է, այդ սրգոտ ճառը չկատարեց այն դերը, ինչ որ ըրաւ պուլկարական սարսափներու ատեն: Գործը խօսքին չընկերացաւ, և քաղաքական անխղճութիւնը, զոր դարավերջի հանգանակն ըրած էր Պիլմարք, թքեց միանգամայն մարդկային արժանապատուութեան, ու զգացումին վրայ: Պերլինի վեհաժողովին «պարկեշտ միջնորդը», Գերմանիոյ հօրիզոնէն դուրս խիղճը կօշկեներուն մէջ կը խծկէ արդէն:

Վլատստոն և Պիլմարք, դարուս ծայրը երկու խորհրդաւոր հակապատկերներ են, տարբեր ուղղութիւնով, տարբեր խտէալով, մէկը հանրամարդկային գաղափարէն ներշնչւած, իր փառքը կանգնելով տիեզերական երջանկութեան ու ազատութեան հողին վրայ. միւսը «արիւնուշտ փառքի» ասպետը, որ սղմած իր խորխին մէջ կը մրմնայ «Ծս, ես եմ»: Աշխարհք կողբայ մարդասէր ծերունիին մահը, ինչպէս կը ցանկայ երկաթէ նախարարին այս աշխարհէն օրառաջ հեռանալը:

Ժողովուրդներու սրտաբուխ համակրանքը Վլատստոնի դագաղին շուրջը՝ Պիլմարքի եսական, եթէ կուզէք, շնական սկզբունքին ջախջախիչ ուժանակն է: Չէ՞ կարելի ըսել թէ Գերմանիոյ նախարարապետին այլասեռ ու երկաթի դարի վարդապետութիւնը չէ հիմնւած դարուս գիտական եզրակացութիւններուն ու հոգեբանական տեղ սկզբունքներու վրայ: Վախցնելը բաւական չէ այսօր կառավարելու համար, պէտք է ապահով ալ ըլլալ: Երբ մարդկութեան մէջ շատ մը բընազգներ կը մարին արդէն ու նոր, համերաշխ գաղափարներու արշալոյսն է որ կը ճերմկի, երբ «մշմարտութիւնը քայլ ելած է» արդէն, Պիլմարքը զուր կը կզկնծայ որ աշխարհ իր սաղաւարտին առջև խոնարհի:

Վլատստոնի բերնէն երբէք մարդկութեան սիրտը ծա-

կող խօսք մը չթռաւ: Այն ժայռը եղաւ որուն վրայ արդարութիւնը շահէնի թւերով հանգչեցաւ:

Մեռաւ «քաջերու քաջը» ինչպէս կըսէր Ռօզպէրի. նշանակելով ապրող սերունդին «մեռնելու ուղին»: Ոչ միայն Անգլիա այլև բովանդակ աշխարհ կը կորսնցնէ այն հոյակապ դէմքը որ կը փառաւորեն իրենց երկիրն ու ապրած դարը:

Ինչպէս հինաւուրց կաղնին որուն շուրջն տակ ապաւէն կը գանէին բռնութեան տակ հեծողները, տառապողները ու լացողները:

Պիտի թաղին զինքը Ուէսդմինստրի արբայաբանին յաւիտենական լուսութեան մէջ:

To die — to sleep -- no more 1)

բայց իր խանդավառ մարդասիրութեան ջինջ յիշատակը միշտ պիտի թւածէ դարուս մարդկային կատակերգութեան վրայ, մինչև որ մարդիկ ըմբռնելով այս լայնկեկ հողագունդին վրայ ազատ ու երջանիկ ապրելու իրաւունքը, կրկնեն անփոխարինելի մահանացուին վերջին խօսքը՝ «բարութիւն, բարութիւն, բարութիւն. . . ամէն տեղ բարութիւն»:»

Խմբագրութիւնս Մեծ Ծերունիին մահուան գուժը առնելուն իսկոյն հետեւեալ ցաւակցական հեռագիրը ղրկեց Տիկին Վլատստոնին:

«Մեր բուն ու խորին վիշտը հաւաճւած ազգերու Մեծ պաշտպանի յիշատակին:

Մ Ա Կ Է Դ Օ Ն Ի Ա
(ՄԻ ԲՕԼԳՈՐՍՏԻ ԸՆԿԵՐԻՑ)

«Դրօշակ»-ի անցեալ համարներից մէկում հաղորդել էինք արդէն Մակէդոնիայում եղած կոտորածի մասին, որը հեռանալ էր գազան Քիաղիմ բէյի սպանութեան: Բազմաթիւ անմեղ բոլգարներ զօհ գնացին: Բոլգարական կառավարութիւնը ոչ թէ միայն չպաշտպանեց այդ դժբաղդ զոհերին, այլ մինչև իսկ թոյլ տւեց Սօֆիայում գտնուող թիւրք կօմիսարին հերքել բոլգարական կառավարչական օրգանում Մակէդոնիայի կոտորածների մասին տարածւած լուրերը և յայտարարել որ միմիայն մի քանի ձերբակալութիւններ են եղել, բայց ոչ կոտորած: Թուլամեղ կառավարութիւնից, ի հարկէ, աւելի լաւ բան սպասելու չէր: Սակայն ժողովուրդը Բոլգարիայում այն չէր մտածում, ինչ որ իր կառավարութիւնը: Մակէդոնական կոտորածի լուրը առնելուն պէս, բոլգարական բոլոր քաղաքներում ժողովրդական միտինգներ գումարեցան բողոքելու համար թիւրքաց գազանութիւնների դէմ: Միևնոյն ժամանակ որոշում կայացաւ բողոքել իրենց սեփական կառավարութեան անգործութեան և անհոգութեան դէմ: Ժողովուրդը այդ ազնիւ ընթացքով մասամբ կատարեց իր պարտականութիւնը: Բայց միթէ բաւական են սոսկ ցոյցերն ու բողոքները. . .

1) Մեռնիլ — քնանալ — ոչ աւելի:

Ո՞ր կառավարութիւնն է այսօր անկեղծօրէն խնամք տանում իր հպատակ ժողովրդի կամ հաւատակիցների բարօրութեան մասին: Ամէն տեղ ինքը ժողովուրդն է, որ իր բարիւնտուած բազուկներով նւաճում է իր ազատութիւնը: Ներկայ դիպածում Բօլզար ժողովուրդը չպէտք էր սահմանափակէր միայն շանթալից ճագերով այլ զէնքը ձեռքին պէտք էր հրապարակ դուրս գար, եթէ յիրաւի թանկ էր նրան մակէդոնական ազատութիւնը: Կառավարութիւնը կամ միւստրները իրենց փառաւոր դահլիճներէց չէին լսում կամ չէին ուզում լսել իրենց ժողովրդի աղաղակները և հարազատ եղբայրների լացն ու կոծը Մակէդոնիայուսի նրանք դրանով շատ քիչ են հետաքրքրուած: Սակայն սյդ զպրելի անտարբերութիւնը չափ ունէր: Տեսնելով որ բօլզար ժողովուրդը խիստ է արդէն ալեկոծուած, կառավարութիւնը իր վարկը կորցնելու ահիզ դրդւած ուղիղից սուլթանին մի յիշատակագիր, որի մէջ պահանջում էր ազատել անմեղ ձերբակալւածներին, և պաշտօնանկ անել վալիին ու մի քանի ծառայողներին, որոնք գազանութիւններին մասնակից էին եղբւ: Սուլթանը նշանակեց դատաստանական յանձնաժողով: Հետեանքն այն եղաւ, որ բօլզարներից մէկին մահուան դատապարտեցին, 11 հոգու 15 տարով բանտարկութեան, մի քանի ուրիշներին ևս աւելի քիչ ժամանակով: Այդպէս վերջացաւ մակէդոնական սյդ տխուր պատմութիւնը:

Գուցէ հետաքրքիր ընթերցողը հարցնէ. յի՞նչ է անում արդեօք Մակէդոնական Բարձրագոյն Կոմիտէն, որի նիստն է Սօֆիայում և որը այնքան աղաղակ էր հանում: Դրան կը պատասխանենք, որ այդ Կոմիտէն քնած է, կամ, կարելի է ասել որ այն օրից, երբ մեռաւ մակէդոնական անմոռաց գործիչ Կիտանչէվը — մեռաւ նրա հետ և Կոմիտէն: Մակէդոնական Կոմիտէն ոչինչ չձեռնարկեց յօգուտ տառապող ժողովրդին, որի անունով կազմել է նա. դժբաղդաբար մի քանի նշաններից երևում է, որ այդ Կոմիտէն կոչւած է միայն գործիք լինելու բօլզար կառավարութեան ձեռքին:

Մի քանի խօսք ևս երկու ուրիշ Կոմիտէների մասին. այդ երկուսը կապ չունին վերը յիշած Կոմիտէի հետ: Մէկը դրանցից ունի իր օրգանը «Սմիրանժա» անունով: Այդ Կոմիտէն իսկապէս ձգտում է ազատութիւն ու ինքնավարութիւն ձեռք բերել միմիայն Օդրինեան վիլայէթի համար. ամբողջ Մակէդոնիայի ազատուը նրա համար երկրորդական նպատակ է: Երկրորդ Կոմիտէն, որի օրգանը կոչուած է «Բաղաքական Ազատութիւն», նորերս հիմնեց սօցիալիստական ծրագրով. նպատակը՝ Մակէդոնիայի քաղաքական և տնտեսական ազատութիւն. նրա նշանաբաններն են՝ «Մակէդոնիայի ազատութիւնը նոյն իրենց մակէդոնացիների գործն է»: «Ժողովրդի միջոցով և ժողովրդի համար» և «Մակէդոնիան մակէդոնացիներին»:

Երկու վերջին Կոմիտէները գործում են բաւական եռանդով և ունին կազմակերպութիւններ թէ Բօլզարիայում, թէ Մակէդոնիայուսի:

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ռ Ի Թ Ի Ի Ն

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆ Ստացած է՝

Լոստոնէն Եագ. 7 շիւլին, Բելժիկայէն չայրնսաւեր վր 5 ֆր., Փընսէն Ոմ 3 ֆր.,

ԿԻՊՐՕՍ Լառնաքա քաղաքէն՝

Լուսիսեան խմբի երկու ամսւայ անդամավճարներ: Կարոն, Արամ, Սիսակ, Վրէժ, Սուր, Ոմ մէյմէկ շիւլին Գումար 6 շիւլին:

ՆԱԻԱՅԱՆԳԻՍՏԻ Կօմիտէն՝

Կարմիր քաղաքէն Ինիլիանիկ 200 ռուբլի, Շահէն օղև Շահէն 35 ռ., Անճրու 30 ռ., Եգիպտացի 800 ռ., Արամ 5 ռ., Յակոբ 70 ռ., Մանգումէ 75 ռ., Ժաղիկ 100 ռ., Գործի օգնական 100 Կարիկ քաղաքէն Յ. Ք. 50 ռուբլի: Կոյս քաղաքէն Շաւարշ 10 ռ., Գուրգէն 10 ռ., Բնիսամին 5 ռ., Արտաշէս 3 ռ., Գարեգին 3 ռ., Ալօ 2 ռ., Արէլ 2 ռ.:

ՏԱՊԱՐԻ Կեդր. Կօմիտէն՝

Սուլիշ 2 շ. 35 դահնկան, Զրվէժ 2 շ. 27 դհ., Ռշտունաց 2 շ. 25 դհ., Գեղշուկ 10 դհ., Եփոթ 10 դհ., Կոուփ 30 դհ., Պերժ 20 դհ.:

ՊԱԼԲԱՆԵԱՆ Կեդր. Կօմիտէն՝

Հովիտ քաղաք 1897 Նոյ 14 — 1898 փետրուար 15, Փետրուար խումբէն 32 լէվ, Ե. Գ. — էն նւէր 2 լէվ, Ա. Ն. 2 լէվ, Բուրլէն 14 լէվ 35 սանթիմ, Գանձանակէն 15 լէվ 30 ս.:

Մ. քաղաք Վահանէն 2 լէվ, Լուսիսէն 10 լէվ, Արասամեան, 5 լէվ, Թոնշ խ. — է Ա. Մ. 1 լէվ, չ. ծ. 1 լէվ, Կ. 2 լէվ, Ա. Մ. 3 լէվ, Արիւն Ն. 12 լէվ Ս. Դ. 2 լէվ, Մ. Մ. 6 լէվ, Ա. Մ. 4 լէվ 50 սանթիմ, Ս. Մ. 6 լէվ, Ն. Գ. 2 լէվ, Մ. Ա. 5 լէվ, Ա. 2. 5 լէվ, Քաղաք 1 լէվ մ. Կ. կածած 1 լէվ 50 ս., Մ. Դ. Բ. 4 լէվ, Ա. Ն. Բ. 4 լէվ, Վարդանէն 2 լէվ, Ա. Ա. 2 լէվ, Մ. Ժ. 1 լէվ, Պրէկէն 3 լէվ 20 ս., Փետրուար խ. — էն Գ. 1 լէվ, Մ. Գ. 1 լէվ, չայկ Մ. 2 լէվ, Մեւրն Գ. Ս. 2 լէվ, Թ. փաիկ 3 լէվ 60 ս., Պարզ 3 լէվ, Ն. 1 լէվ Թմրուկ 2 լէվ, Յ. 1 լէվ, Թ. 1 լէվ 60 ս.,

Գետափէն՝ Նոր Աշխարհ խ. 6 լէվ, Գաֆարոն 6 լ. Ուժանակ խ. 3 լէվ, Գափիկ խ. 6 լէվ, Գազիկ խ. 6 լէվ, Գրիգոր Ա. Նուշ Լ. քաղաքէն 5 լէվ, Գաղտնապահ խ. 14 լէվ մասապուրական խ. 12 լէվ ու կէս: Գումար 58 ու կէս:

Վիշ. քաղաքի «Մահ» Կօմիտէն ստացած է՝ Մօսին խումբ 18 դահնկան, Արաւի խ. 40 դհ., Արծիւ խ. 20 դ.:

ՎրիդԱՎ — Դրօշակի Nր 3-ի Ոսկեհանք Կօմիտէի «Չ. Ե.», քաղաքի նւիրատուութեան ցանկը սխալմամբ Nր 4-ի մէջ կրրկնւած է: 2) 4-ում տպւած է նոյն Կօմիտէի Ածխահանքէն վահագն 60 դհ., պէտք է լինի 40 դհ.:

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

«ԵՐԻՏԱՍԱՐԿՆԵՐԻՆ»

(ԹԱՐԳ. ՓՐԱՆՍԵՐՆԵՍ)

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Կօմիտէ չեղած տեղերից դիմել խմբագրութեան:

Խմբագրութեան դիմել հետեւալ հասցեով՝
Rédaction du Droschak, Genève (Suisse)